

PACEA, PATIMA ȘI VIRTUTEA: CONCEPTE DE BAZĂ ÎN TEOLOGIA SFÂNTULUI GRIGORIE PALAMA ȘI ELEMENTE PENTRU O FILOZOFIE CATEHETICĂ

Pr. asist. dr. Roger CORESCIUC
Facultatea de Teologie „Dumitru Stăniloae” din Iași

Abstract

Peace, passion and virtue are the three crucial coordinates of the spiritual symbiosis. The passion offers the illusion of a reality which in fact is a pseudo-reality based on an illusion, on the existential burden which becomes perpetual. Illusion doesn't feed and, although it may be temporary and it brings a feeling of fulfilment, it doesn't make something else than deepen man in lie. The challenge of a non-reality developed on an illusion is not a challenge addressed to the Christian morality, but to the ontology on its form. To which degree does the man find himself in a world of illusion? To which degree he could really have an answer to his questions, given the fact that his entire universe or a considerable part of it is grounded on the distorted reality, which barely has any connection with the reality in se? The definition itself of humanity could suffer if the rapport is made exclusively to the pseudo-reality and not to the concrete facts present in the real structure of the world, of the consciousness and of faith. The theology of Saint Gregory Palamas warns us on the risk of abandoning the reality and on the inappropriate feeding with the fruit of the illusion. The present study brings a decryption for the meanings of the „real” realities by comparing them with mechanisms of the pseudo-reality proposed to the contemporary human being.

Keywords: Gregory Palamas, hesychasm, Mount Athos, philosophy, reality, Triads, knowledge, sin, peace

Introducere

În contextul înțelegerii adecvate a rolului catehezei moderne în mersul lumii moderne, nu ne putem dispensa de analiza liniei de gândire și făptuire pe care Sfinții Părinți au impus-o de-a lungul vremii. Studiul de față analizează trei concepte fundamentale care se regăsesc în predicile Sfântului Grigorie Palama și care

demonstrează legătura strânsă între teologia dascălului isihast și activitatea sa pastorală. Această strânsă legătură este un model pentru filozofia catehetică contemporană. Realitatea catehezei actuale nu este, fundamental, una diferită de cea care s-a configurat de-a lungul diferitelor perioade istorice. Forma, probabil, a evoluat sau a involuat. Accentul mai mare sau mai mic pus pe intervenția omenească în descifrarea realităților dumnezeiești a făcut ca involuția sau evoluția raportării la teologia patristică să oscileze. Am ales aceste trei concepte – pacea, patima și virtutea – pentru că ele reprezintă puntea de legătură dintre conceptualizarea și încadrarea teoretică a viețuirii și realitatea de zi cu zi a acestei viețuiri. Nu le vom analiza din punctul de vedere al definiției lor morale, ci le vom conecta cu cadrul mai larg al unei filozofii catehetice patristice.

Se vorbește foarte mult, așa cum s-a vorbit dintotdeauna, despre viața duhovnicească care se dezvoltă în cadrele acestor trei concepte transpuse în realitate, și este foarte important să vedem felul în care Sfântul Grigorie Palama reușește să arate că ele nu pot rămâne doar la stadiul de simplă expunere teoretică, ci sunt vitale pentru viețuirea creștină autentică, viețuire care are drept scop dezvăluirea a ceea ce putem numi realitatea ne-ecranată, lipsită de distorsiunea irealului, fantasmei, lipsei de concret.

1. Pacea: semnul unei realități obiective

În Omilia a 17-a, Sfântul Grigorie Palama îi introduce pe ascultători în înțelegerea simbolismului zilei a opta. Creația întreagă mărturisește despre frumusețea și măreția Creatorului, și această frumusețe și măreție îl atrag pe om către înțelegerea anagogică a sensului Creației. Ziua a opta, ziua desăvârșirii, este ziua în care se concentrează întreg simbolismul sărbătorilor Vechiului Testament. Ea este ziua Învierii, ziua restaurării Creației, ziua neînteruptă și nesfârșită a pășirii în veșnicia gustării epectatice din veșnicia lui Dumnezeu. Prefigurările acestei zile se împlinesc în realitatea acestei deschideri către sens nou. Așa cum spune filozoful francez Michel Henry: „orice cuvânt omenesc face același lucru, neoferind ceea ce numește decât într-o pseudo-prezență, în așa fel încât, câtă vreme nu există decât în această numire și prin ea,

lucrul numit nu există în mod real”¹. Realitatea zilei a opta, realitate care îl ajută pe om să se desprindă de pseudo-realitatea valorizată ca existență, este spațiul pe care și Sfântul Grigorie Palama îl propune ca paradigmă existențială. Nu cuvântul omenesc circumscris poate oferi adevărata înțelegere a acestei realități obiective. Cuvântul circumscris poate fi, cel mult, un purtător de sens și un indicator al acestui sens, dar el nu va putea, de unul singur, să trimită în chip real către obiectivul țintit. Concentrarea în direcția acestei paradigme îi deschide credinciosului căutător perspectiva întâlnirii reale cu Hristos, singurul aducător real al păcii: „Să te apropii de El și să intri cu credință în odăița Sa ca într-un loc ceresc, care are înăuntru puterea cea sfințitoare a Duhului Sfânt. Apoi șezi alături de Cel ce locuiește în ea, rămâi cu El pe cât poți și găsește cu El despre Dumnezeu și despre lucrurile dumnezeiești, punând întrebări și învățând cu smerenie, cerând prin rugăciune ajutorul Său. Căci, de vei face așa, va veni și la tine Hristos, o știi bine; și El va aduce *pacea* înăuntrul cugetării sufletului tău și va spori credința ta, și îți va da ție tărie, și te va așeza pe tine, la vremea potrivită, dimpreună cu cei aleși, în împărăția cerurilor”². Pacea, dar al întâlnirii sincere cu Hristos, este conceptul de bază în viețuirea isihastă. Cel „atins” de aripa păcii înțelege realitatea într-un mod mai presus de înțelegere: grăirea, după putere, a acelor dumnezeiești, rostirea întrebărilor existențiale, întrezărirea răspunsurilor, capacitarea înțelegerii smerite (însă studiul de față nu își propune dezvoltarea acestui subiect, care însă ar putea constitui, pe viitor, o temă serioasă de reflecție: în ce măsură înțelegerea realității îl conduce pe om către smerenie și nu către înălțare luciferică? În ce măsură taina zilei a opta, descoperitoare și a tainei Creației nu devine, în mintea și inteligența cercetătorului, o simplă paradigmă demonetizată de înțelegere a mersului lumii?).

Întrepătrunderea dintre planul creat și cel necreat al existenței configurează întreg domeniul relației om-Dumnezeu, defavorizând ecranarea care ar putea să intervină în urma unei înțelegeri defectuoase a acestui tip de relație: „Creștinismul purcede la o

¹ Michel Henry, *Eu sunt adevărul. Pentru o filozofie a creștinismului*, Editura Deisis, Sibiu, 2007, p. 302.

² Sfântul Grigorie Palama, *Omilia a 17-a*, în *Omilii*, vol. 1, Editura Anastasia, pp. 274-275.

răsturnare a conceptului de realitate, ca și a celui de acțiune. Smulgând-o ființării exterioare, ca și procesului de obiectivare care conduce la ea, creștinismul situează acțiunea în locul ei, acolo unde a face înseamnă a face efort, a suferi, a se chinui, și aceasta până când suferința acestui chin e preschimbată în bucuria satisfacției”³. Pacea interioară îl capacitează pe om pentru războiul și neliniștea exterioară tocmai pentru că această pace este semnul întretăierii planurilor creat-necreat. Teologia isihastă nu vorbește despre o pace indiferentă, nirvanică, ci vorbește despre pacea fundamentată pe realitatea sigură a relației cu Hristos. Amestecarea planurilor creat-necreat este benefică pentru dezvoltarea omului ca primitor al energiei necreate cu neputință de atins doar în planul realității create.

Procesul de obiectivare, despre care vorbește Michel Henry, este de fapt procesul de intrare în ecranarea realității, sau mai bine spus în realitatea deja ecranată, în spațiul de manevră aparent obiectiv, dar care, de fapt, este un spațiu creat, dezvoltat, întreținut și jalonat de proiecții ireale. Ființarea pur exterioară, lipsită de pacea reală adusă de Hristos, îl împinge pe om către o singularizare existențială, lipsită de reperele adevăratei existențe: „Dacă Dumnezeu nu ar fi fost Ființă Personală, nici noi, chipul Său, nu am putea pătrunde în forma ipostatică a ființei. Ba chiar și însăși personalitatea noastră nu ar fi fost mai mult decât un fenomen de suprafață. Dar, în vârtutea faptului că persoana în noi se naște într-o rugăciune mai presus de fire, față către Fața Dumnezeului Celui Viu – ea nu este supusă stihilor firii: ea transcende limitele Pământului și se mișcă în sferele altor dimensiuni. Una și unică, de nerepetat și necontopit cu nimic altceva, ea nu se supune socotelii aritmetice”⁴. Edificatoare este în acest sens experiența multor Părinți care „ținându-și mintea în iad” reușeau să nu deznădăjduiască și să își întemeieze existența-încordată tocmai pe pacea lui Hristos, fundamentul reușitei viețuirii reale.

În Omilia a 61-a, Sfântul Grigorie Palama oferă o descriere a acestei păci aduse de Hristos. Ea are o întreită raportare și se referă la

³ Michel Henry, *op. cit.*, p. 245.

⁴ Arhimandritul Sofronie, *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, Editura Accent Print, Suceava, 2015, p. 190.

pacea cu Dumnezeu, la pacea cu sine și la pacea cu alții. Împăcarea cu Dumnezeu oferă posibilitatea împăcării cu sine și cu ceilalți: „Petrecând potrivit poruncilor ajungem la pace, adică făcând pace cu noi înșine, unii cu alții și cu Dumnezeu”⁵. Asumarea și împlinirea poruncilor este actul edificator și fundamental al realizării păcii cu Dumnezeu, din care decurge în chip firesc și pacea cu sine și pacea cu aproapele. Pseudo-realitatea ecranată se risipește și locul său este luat de realitatea obiectivă a existenței depline: „Făcând deci pace cu noi înșine, supunându-ne trupul duhului și alegând un trai după conștiință și având lumea noastră lăuntrică de gânduri mișcându-se cu bunăcuviință și în armonie”⁶. Lumea interioară are nevoie de această obiectivare. Nu este acea obiectivare despre care amintea Michel Henry, ci este obiectivarea care trimite către restabilirea ordinii ontologice.

Pacea este element constitutiv al acestei ordini ontologice, pentru că este dar al planului existențial necreat. Omul nu își pune ordine în cele din adâncul său folosindu-se doar de mijloace pur omenești. El se folosește, ba chiar are nevoie, o nevoie ontologică, de pacea pe care Hristos a dăruit-o celor care își asumă procesul de adaptare și aderare la realitatea obiectivă, ne-ecranată. Bunăcuviința și armonia lumii lăuntrice a gândurilor este esențială și ea îl ajută pe omul căutător de sens al realității să nu se piardă în hățișul învolburărilor căutărilor lipsite de axiologie. Același Michel Henry spune, în acest sens: „Condiția umană nu se mai lasă, așadar, definită doar de opoziția între invizibil și vizibil, înțeleasă ca o opoziție între mine și lume și identificată cu aceasta. În însuși sânul invizibilului se cascadează un abis, se instituie un nou raport. *Mine*-le nu se mai raportează la lume și la ceilalți, nu se raportează doar el însuși în ascunsul gândirilor și actelor sale. Acest ascuns e supus privirii lui Dumnezeu. În acest fel, prin această privire care îl descoperă lui însuși descoperindu-l în același timp lui Dumnezeu, omul e legat de Acesta în această relație interioară care definește acum realitatea sa”⁷. Exterioritatea raportării la o altă realitate, lipsită de iluzie, este linia definitorie a viețuirii creștine. Dobândirea

⁵ Sfântul Grigorie Palama, *Omilia a 61-a*, în *Omilii...*, vol. 3, p. 395.

⁶ *Ibidem*, p. 395.

⁷ Michel Henry, *Cuvintele lui Hristos*, Editura Deisis, Sibiu, 2005, p. 38.

păcii nu poate fi înțeleasă în afara acestei exteriorități. Filozofia catehetică contemporană nu are dreptul de a propune alte coordonate de activitate decât cele care se raportează direct la exterioritatea relației. Pacea interioară se naște nu din concentrarea exclusivă pe propriul eu. Această concentrare rupe dualitatea relației, închizându-l pe om în cercul strâmt al realității pe care el însuși și-o făurește. Paradoxul exteriorității este că îl conduce pe om dinspre sine spre exterior-Dumnezeu, și numai după ce a făcut experiența alterității și a exteriorității devine capabil să revină la sine, să reintre în sine, dar de data aceasta într-un demers îmbogățit cu realitatea obiectivă a Celuilalt.

Este ceea ce spune și Sfântul Grigorie Palama despre Dumnezeu, văzut ca realitate obiectivă aducătoare de normalitate și firesc interior: „Căci toată lucrarea venirii Lui este pacea și pentru aceasta a coborât la noi pe pământ, plecând cerurile”⁸. Dumnezeu este, după cum spune dascălul isihast, preluând cuvintele Scripturii, „izvoditorul păcii”. Textul de la Efeseni 2, 14, interpretat de altfel de Sfântul Grigorie în acest pasaj al *Omiliei* este și el clarificator: „Căci El este pacea noastră, El Care a făcut din cele două una, surpând peretele cel din mijloc al despărțiturii, desființând prin cruce vrăjmășia și sădind pacea în sufletele noastre”. Exterioritatea relației și conștientizarea alterității sunt, de fapt, căi sigure de înțelegere a lucrării Întrupării, a realității Răstignirii, a frumuseții Învierii, momente de realitate maximă, care nu lasă loc interiorizării pietiste sau exuberanței manifestate individualist.

Crucea care surpă peretele cel din mijloc este „instrumentul” obiectivării, al ieșirii din realitatea strâmtă și cel mai adesea iluzorie, a cercului strâmt, și intrarea în parametrii realității concrete. După cum tot Vechiul Testament este umbră și simbol al Noului Testament, la fel, realitatea care nu este potențată la adevărata ei valoare, dar care totuși nu se abate de la calea Adevărului, nu este încă o gustare reală a exteriorității. Adevărata împlinire, adevărata împărtășire de pace se face doar prin această asumare a Celuilalt ca factor de fundamentare ontologică a existenței: „Fie ca nimeni vreodată să nu fie lipsit de vederea Domnului, nici să cadă din dumnezeiasca slavă care este trimisă de la El, ci împăcându-ne

⁸ Sfântul Grigorie Palama, *Omilia a 61-a...*, p. 396.

cu toți și adunându-ne într-una prin împăcare unii cu alții după Dumnezeu, prin dragostea și unirea cea de un cuget să avem în mijlocul nostru, după dulcea lui făgăduință, pe Domnul nostru Iisus Hristos, Care ne face nouă ușor traiul greu al acestei vieți”⁹.

Insistența cu care Sfântul Grigorie Palama revine asupra „păcii” și a „împăcării” este reprezentativă pentru înțelegerea orientării pastorale pe care dascălul isihast a avut-o în timpul păstoriei sale în Tesalonic. Contextul istoric al secolului al XIV-lea ne lasă să înțelegem că greutățile realității aparent obiective nu au fost dintre cele mai neglijabile. Cu toate acestea, pacea dobândită în urma experienței exteriorității relației rămâne o constantă în teologia isihastă a Sfântului Grigorie.

Conștientizarea exteriorității și a alterității îl conduce pe om și către o altă concluzie (în care conceptul de „pace” este, de asemenea, fundamental): aceea a unității firii omenești. Nimeni nu poate nega faptul că toată istoria bimilenară a creștinismului a fost marcată de tendințe și acțiuni centrifuge, care au încercat să spargă această unitate a firii și să producă centre de interes rupte de exterioritatea relației cu Dumnezeu. Întrebarea logică care apare în astfel de contexte de devieri este: cum ar trebui reacționat, încercând să păstrăm și pacea, dar și obiectivitatea exteriorității (abdicarea de la acest deziderat ne-ar împinge în erezie, ceea ce este de fapt o pseudo-realitate, imaginară, care nu mai păstrează aproape nimic din realul inițial)? Propunem spre reflecție și analiză următorul text, care aparține, de asemenea, Sfântului Grigorie Palama. El reprezintă o imagine concentrată a poziționării corecte a Sfântului Grigorie în fața pericolului ereziei (deci în fața riscului de obiectivării realității), dar și în fața pericolului distrugerii unității firii omenești despre care aminteam mai sus: „Foarte corect era nici măcar să vă acceptăm la vreo discuție¹⁰, dacă nu scoateți adaosul din Simbolul de credință. Numai după ce mai întâi scoateți adaosul, atunci vom căuta dacă Duhul purcede sau nu purcede și de la Fiul. [...] (Nici înaintașii noștri nu au adăugat ceva la Crez, *n.n.*) deoarece odată cu dreapta credință au urmărit și pacea comună,

⁹ Sfântul Grigorie Palama, *Omilia a 61.1...*, pp. 397-398.

¹⁰ Totuși discuția a avut loc. Mărturisirea adevărului implică și obligă la disponibilitatea dialogului! Altfel, apare riscul ghețozării Adevărului, ceea ce poate fi sinonim cu „ascunderea luminii sub obroc”.

căci de multe ori se adunau în sobor și erau în consens și cu întâi stătătorii vechii Rome de-a lungul timpului. Nu trebuie deloc să luăm în considerare aroganța actualului papă, căci nu trebuie din cauza lui sau a altora care au venit apoi să negăm și pe acei mari și mulți la număr¹¹ care și-au săvârșit cu un sfârșit fericit viața cea sfântă și în multe feluri martirizată pentru Dumnezeu (în Apus, *n.n.*)¹². Pacea este astfel valorizată, fără a se renunța la mărturisirea dreaptă a Adevărului. Lupta Sfântului Grigorie Palama nu este una care are drept scop centrifugarea și schimbarea polilor de referință, ci este o luptă care urmărește și înțelegerea, și asumarea Adevărului obiectiv (marcă de netăgăduit a exteriorității obiective), dar și păstrarea echilibrului în raportul cu exterioritatea din planul „creat” al existenței. Cu alte cuvinte, mărturisirea Adevărului este întotdeauna însoțită de dorința de a nu sfâșia unitatea firii. Și dacă ereticii sunt combătuți și condamnați, lucrul acesta nu se întâmplă cu scopul atacului la persoană, ci reprezintă o acțiune profilactică, atât de protejare a receptării corecte a Adevărului, cât și de menținere a păcii, garant al unității firii.

Pacea este, așadar, starea interioară care confirmă sănătatea viețuirii duhovnicești, pentru că ea nu se raportează la propriul sine, ci este rezultatul conștientizării alterității și exteriorității existenței.

¹¹ Sfântul Grigorie Palama recunoaște rolul decisiv jucat de creștinismul apusean de dinaintea schismei. Sfințenia și ortodoxia Apusului din primul mileniu ar trebui să fie un impuls pentru dialogul teologic contemporan. Atâta vreme cât nu se ajunge la compromis dogmatic și se insistă pe conștiința „dialogului misionar”, consider că nu se aduce nici un fel de atingere ecleziologiei ortodoxe. Deformările ecleziologice care au avut loc în Biserica Romano-Catolică, precum și diluările extreme din cultele protestante nu trebuie să fie un impediment pentru mărturisirea adevărului. Acest fapt este foarte vizibil mai ales în parohiile ortodoxe din diaspora, unde adesea, fără o prezență invazivă, Biserica Ortodoxă începe să devină un reper tot mai important pentru creștinii de alte confesiuni, primind în sânul său, în chip minunat și într-un ritm care nu este de neglijat, creștini eterodocși care au ales să îmbrățișeze credința cea adevărată. Aceste convertiri nu ar fi fost însă posibile fără prezența Bisericii Ortodoxe în spații de existență mai puțin clasice și în dialoguri cu eterodocșii. „Promovarea unității creștinilor” trebuie așadar înțeleasă ca o invitație din partea Bisericii Ortodoxe adresată eterodocșilor în vederea cunoașterii adevărului nediluat.

¹² Sfântul Grigorie Palama, *Opera completă*, vol. I, traducere, note și studiu introductiv de Pr. Cristian Chivu, Editura Patristica, București, 2005, p. 85. A se vedea și p. 173.

2. Patima: ce fel de realitate?

Teologia patristică acordă un loc deosebit de important lucrării minții. Mîntea este cea care poate să stăpînească mișcările pătimase, dar, în același timp, mîntea este și cea care poate făuri planuri de existență iluzorii. Nu am așezat întâmplător în acest studiu cele trei concepte în această ordine: pacea, patima, virtutea. Înlănțuirea este logică, dacă avem în vedere treptele de existență și raportarea acestor trepte la realitatea concretă sau la realitatea iluzorie. Pacea se construiește pe terenul luptei cu patimile și în încercarea dobândirii virtuților, dar ea este, în același timp, *background*-ul acestor lupte. Pentru Părinți, isihia era fondul pe care se întrețese toată filosofia luptei cu păcatul, iar fiecare biruință în această luptă cu păcatul amplifică fondul isihiei. Mîntea care lucrează pe acest fond de liniștire începe să discearnă planul prim al existenței, realitatea „reală”: „Cînd duplicitatea apariției a conferit oricărui lucru o dublă aparență, în așa fel încît numai una din ele conține realitatea, cealaltă nefiind decît un dublu inconsistent și vid, se impune un criteriu, dacă e să putem hotărî la urma urmei unde este aparența și unde este realitatea, și să putem legitima această decizie. Pentru că fiecare aparență are pentru sine efectivitatea apariției sale, e un dat fenomenologic cu același titlu ca și cealaltă”¹³. Cine îi oferă omului instrumentele necesare acestei alegeri? Cine îl ajută să înțeleagă cât din realitatea, care pentru el e fundamentul viețuirii, este într-adevăr „reală” și cât este făurită în urma imaginației asaltate de stimuli care vizează pervertirea percepției clare? Efectivitatea apariției, în cazul lumii guvernate de patimi, este o realitate care nu poate fi contestată. Trăim, ne mișcăm, ne dezvoltăm, ne interogăm într-o lume a valorilor incerte, într-o lume în care axiologia creează angoase existențiale. Pierderea reperelor, închiderea în cercul strâmt al percepției imediate, lipsa interogației autentice sunt dovezi că atingem cu greu pragul realității „reale”¹⁴. Mîntea

¹³ Michel Henry, *op. cit.*, p. 274.

¹⁴ Frica de realitatea ne-iluzorie este o constantă în psihologia omului modern: „Aflasem de la niște fetițe că nu e bine să te uiți la miezul nopții în oglindă pentru că îmbătrânești mai repede. În ciuda eforturilor mele de peste zi care nu aveau alt scop decît înfricoșarea bătrîneții viitoare, nu știu ce forță bizară, mai

are nevoie de ceea ce Părinții numesc „discernământ”, singurul instrument care face ca realitățile să nu fie confundate: realitatea iluzorie și realitatea „reală”. Patima construiește universul unei pseudo-realități, iluzorii, dar această pseudo-realitate este percepută de mintea care nu poate să discearnă ca singura formă de realitate. Hedonismul, goana neîncetată după satisfacerea plăcerii, nevoia inventată, desacralizarea spațiului și a timpului, convertirea axiologiei (sau mai bine zis, pervertirea ei) sunt semne că omul investește foarte multă emoție în credința că realitatea iluzorie, potențată de păcat, este singura realitate, unică în manifestările ei și izvoditoare a sentimentului ancorării în realitate. Standardele impuse acestei pseudo-realități, standarde care de multe ori nu sunt conforme cu firescul naturii umane, produc tensiuni, așteptări, dorințe, patimi din ce în ce mai colorate și mai desprinse de ontologicul omului și de capacitățile sale de a suporta paradoxurile iluziilor existențiale.

Mintea care nu discearnă realitățile este supusă acestei presiuni enorme de căutare a unei poziționări neiluzorii. Sfântul Grigorie Palama este deosebit de ferm atunci când se poziționează împotriva realității iluzorii: „De aceea noi, răsculându-ne contra acestei «legi a păcatului», o scoatem din trup și introducem veghea minții, prin care punem legi, atât fiecărei puteri a sufletului, cât și mădularelor trupului, fiecăruia după cum i se cuvine. Simțurilor, le

presus de voința mea, mă împingea să mă uit în oglindă tocmai la miezul nopții, dinadins, când toată lumea dormea în casă. Aprindeam lampa roz de pe noptieră și mă așezam în fața apelor ei argintii. Stăteam încremenită, mă uitam la mine și pândeam. Așteptam să îmbătrânesc cu perversă voluptate. Apoi intram în pat cu groaza că peste noapte o să-mi crească riduri în jurul ochilor, «laba găștei», ori că o să-mi cadă fața, pleoapele și o să mă trezesc cu o mutră de clown trist”. Simona Popescu, *Exuvii*, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 151. Textul Simonei Popescu este revelator pentru înțelegerea goanei de realitatea „reală”, percepută cel mai adesea ca o realitate hădă, neconformă standardelor, desprinsă de perfecțiunea impusă de realitatea iluzorie. Teama că această realitate, de fapt singura veritabilă, ar putea aduce schimbări de valoare a datului ființial îl împinge pe om către actul disperat al schimbării cu orice preț a condiției sale. Mirajul oglinzii, mirajul înstăpânirii asupra firii, mirajul posibilității de a evita mersul firesc al lucrurilor (care se traduce și prin teama de îmbătrânire) sunt tot atâtea semnale că omul modern încearcă să își neghe raportarea corectă la realitatea „reală”.

punem lege ce și cât¹⁵ să perceapă, iar lucrarea acestei legi se numește «înfrânare». În partea pătimitoare (pasională) a sufletului facem să pătrundă cel mai bun fel de a fi, care poartă numele «iubire». Însă prin (această lege) facem mai bună și partea rațională (cugețătoare), aruncând deoparte tot ceea ce împiedică cugetarea să tindă și să urce spre Dumnezeu. Iar partea aceasta de lege o numim «trezvie». Cel care și-a curățit trupul prin înfrânare, cel care prin iubirea dumnezeiască și-a făcut pornirea și pofta izvor de virtuți, cel care și-a înfățișat mintea lui Dumnezeu curățită prin rugăciune, acela dobândește și vede în sine harul făgăduit celor curați cu inima. Acela poate spune atunci cu Pavel că «Dumnezeu, Care a zis să strălucească lumina din întuneric, Acela a strălucit în inimile noastre, spre luminarea cunoștinței slavei lui Dumnezeu, pe fața lui Hristos»¹⁶. Patima întunecă mintea și ajută la făurirea universurilor paralele. Mintea care se înstăpânește asupra patimilor, și în special asupra părții pătimitoare (pasionale) a sufletului, reușește să restrângă tentația împrăștierii. Împrăștierea oferă „balastul existențial” extrem de dăunător în configurarea unei viețuiri cât mai apropiate de dezideratul firii.

Iluzia unei viețuiri autonome, ruptă de realitatea și ontologia firii omenești poate suscita nu numai goana după iluzia plăcerii. Ghettoizarea Adevărului poate conduce către atitudini extreme, care sunt legate tocmai de felul în care Adevărul este receptat și pus în legătură cu realitatea obiectivă. Astfel, patima încrâncenării și a confiscării Adevărului în mod partinic îl rupe pe cel angrenat în această atitudine de Adevărul unității firii omenești, fire sfâșiată de tendințele centrifuge de diluare a Adevărului, dar unitară în ansamblul ontologiei ei. În contextul recentelor atitudini legate de Sinodul din Creta, afirmăm că dorința căutării unității creștinilor trebuie să se fundamenteze pe învățătura ortodoxă a realității chipului lui Dumnezeu prezent în fiecare reprezentant al firii umane. Putem justifica, așadar, fără a aluneca în utopii ideologice, căutarea unificatoare propusă de expresia controversată a Sinodului: „refacerea unității creștinilor”. Sintagma are însă nevoie

¹⁵ Sfântul Grigorie se referă aici la obiectul și limita de percepție, care pot fi înșelătoare dacă nu se raportează la realitatea ne-iluzorie.

¹⁶ Sfântul Grigorie Palama, *Triada II.1.2*, în traducere proprie.

de o explicație suplimentară, care se poate regăsi foarte bine în formularea IPS Anastasios Yannoulatos: „În timp ce atitudinea creștină este foarte critică la adresa celorlalte religii, ca sisteme și unități organice, creștinii sunt datori să fie foarte plini de înțelegere, respect și iubire față de oamenii care trăiesc în atmosfera diferitelor religii și ideologii, întrucât persoana umană, chiar dacă concepțiile și convingerile ei religioase sunt eronate, nu și-a pierdut originea sa dumnezeiască. Fiind creat «după chipul lui Dumnezeu», fiecare om este fratele nostru»¹⁷.

Refacerea unității creștinilor nu poate presupune o unitate fundamentată pe renunțarea la integralitatea adevărului propovăduit. Însă ontologia persoanei nu ne permite să nu recunoaștem că firea umană suferă din pricina sfâșierii și lipsei de unitate. Este grăitor, în acest sens, episodul întâlnirii Sfântului Grigorie Palama cu arabii, în timpul captivității sale otomane. Acest episod poate constitui un argument solid pentru înțelegerea sintagmei din documentul sinodal, cu atât mai mult cu cât fragmentul în cauză prezintă dorința ierarhului isihast de unitate, și nu doar de unitate intra-creștină, ci de unitate la modul general, cu referire la întreaga fire umană, bineînțeles fără nici cea mai mică diluare a adevărului de credință și fără nici cea mai mică atitudine de compromis față de adevărul revelat: „La aceasta, însă, creștinii care se întâmplau să fie acolo, văzându-i pe turci porniți spre mânie, mi-au făcut semn să încetez cuvântul. Eu (Sfântul Grigorie Palama, *n.n.*) însă, încercând să aduc puțină voieșie, surâzând, le-am spus iarăși: «Dacă ne-am pune de acord în cuvintele noastre, atunci am avea și o singură învățătură. Iar unul dintre aceia (turci) a zis: «Va veni o vreme când ne vom pune de acord unii cu alții». Lucru la care am consimțit și eu și am urat ca vremea aceea să vină mai repede. Dar de ce am spus aceasta celor care trăiesc acum după o altă credință decât o vor face atunci? Am consimțit fiindcă mi-am adus aminte de cuvântul Apostolului că în numele lui Iisus Hristos se va pleca tot genunchiul și toată limba va mărturisi că Domn este Iisus Hristos întru slava lui Dumnezeu Tatăl [Filipeni 2, 10-11]; iar acest

¹⁷ Anastasios Yannoulatos, *Ortodoxia și problemele lumii contemporane*, Editura Bizantină, București, 2003, p. 183.

lucru va fi negreșit la a Doua Venire a Domnului nostru Iisus Hristos”¹⁸.

Patima mărturisirii adevărului de credință în contextul ruperii de conștiința misionară poate da naștere unor manifestări extremiste dăunătoare însuși actului propovăduirii. Sfântul Grigorie Palama a amendat drastic erezia, însă nu dintr-o pornire partinică, ci tocmai în ideea salvării unității firii. Orice altă perspectivă de naștere a tendințelor extremiste, care nu fac decât să monopolizeze Adevărul, uitând că Adevărul în sine nu este circumscris și că se propune tuturor.

3. Virtutea: refacerea realității pierdute

Dacă pacea este *background*-ul viețuirii isihaste, dobândirea virtuților este *manifestarea* acestei viețuirii. După cum spuneam, pacea și liniștirea isihastă nu reprezintă terenul unei adormiri nirvanice. Virtutea se împletește cu isihia, iar orice schimbare a raportului just dintre acestea duce la derivate regretabile. Credem că în acest punct ne lovim de provocarea majoră adresată atât catehezei contemporane, cât și filozofiei care creionează cadrele catehezei moderne: înțelegerea mizei și a rolului isihiei în descoperirea realității „reale”. Orice schimbare de accent și orice re poziționare față de teologia Părinților poate duce la dezastre pastorale, care nu pot fi cuantificate foarte ușor și nici imediat. Activismul, obsesia „proiectului”, obsesia folosirii pârgurilor provenite din lumea creată pot fi distructive pentru reala înțelegere a viețuirii duhovnicești: „Însă a dobândi pe Dumnezeu în tine, a petrece cu Dumnezeu în curăție, a te amesteca cu lumina cea întru totul neamestecată, atât cât e cu putință firii omenești, nu e posibil dacă, pe lângă curățirea prin virtute, nu ieșim din noi înșine, sau mai degrabă dacă nu ne

¹⁸ Sfântul Grigorie Palama, *Tomosuri dogmatice. Viața. Slujba*, studiu introductiv și traducere de Diac. Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009, pp. 588-589. Avem aici încă o dovadă a necesității unei conștiințe antropologice clare! Sfântul Grigorie Palama nu refuză dialogul, tocmai în ideea *redobândirii unității pierdute*. Acceptarea dialogului nu a implicat *absolut nici un compromis* de la dreapta credință, ba mai mult, disponibilitatea la dialog a sensibilizat mult pe otomani. A se vedea în acest sens paragraful care redă reacțiile diplomatice ale aghemenizilor față de Sfântul Grigorie Palama (în vol. amintit, p. 589).

ridicăm deasupra noastră, lepădând o dată cu simțirea tot ce e sensibil, și ridicându-ne deasupra raționamentelor, gândurilor și a cunoștințelor/cunoașterilor care provin din acestea, devenind astfel întregi ai lucrării celei nemateriale și intelectuale (*noeros*) a rugăciunii, aflând necunoașterea cea mai presus de cunoaștere și umplându-ne în ea de frumusețea cea mai presus de strălucire a Duhului, ca să vedem în chip nevăzut privilegiile firii veacului fără de moarte”¹⁹. Ruperea de iluzia lumii, de iluzia realității contra-făcute este absolut necesară pentru intrarea și înaintarea în adâncul tainelor dumnezeiești. Activismul îl pironeste pe om de cele ale lumii create, dându-i sentimentul că acest nivel, cel creat, este singurul care poate determina atât schimbarea interioară, cât și schimbarea lumii, în ansamblul ei. Accentul exagerat, întâlnit adeseori și în cateheza ortodoxă, orientat către mijloace, metode, tehnici, proiectări, programări, poate constitui o problemă atunci când se pierde din vedere sensul adânc al teologiei Părinților, teologie care nu urmărește eficacitatea la nivelul lumii, ci adâncirea în ascunsul de taină al lui Dumnezeu. Dobândirea lui Dumnezeu, despre care vorbește Sfântul Grigorie Palama, ar trebui să fie fundamentul oricărui proiect catehetic. „Lepădarea a tot ceea ce e sensibil” reprezintă o înălțare dincolo de hotarele lumii create, o depășire a propriei realități și o raportare la exterioritatea Dumnezeului Cel mai presus de înțelegere, exterioritate care, paradoxal, ne revelează adevărata interioritate și ne oferă instrumentele veritabile pentru înțelegerea acestei interiorități isihaste (care este plină de lucrarea harului, într-o solitudine necentrată pe sine, ci, din nou paradoxal, pe relația cu Celălalt). Accentul prea mare pus pe cateheza informală riscă să ecraneze destul de repede întreaga teologie isihastă, care nu operează cu suficiența semnului și a conceptului, ci pășește în lumea semnificatelor și a realităților. Curățirea prin virtute este, așadar, conform Sfântului Grigorie Palama, doar un strat al simțirii acestei lumi a semnificatelor. Toată viața Bisericii ajută la configurarea fondului necesar descoperirii Dumnezeului Cel Viu. Dezechilibrul care tinde să accentueze doar partea informală, sau doar cea activistă, riscă să răpească frumusețea libertății descoperirii lui Dumnezeu în felul în care au

¹⁹ Sfântul Grigorie Palama, *Triada* I.3.42, în traducere proprie.

făcut-o Părinții. Cuvintele lui Emil Cioran surprind, într-o oarecare măsură, instituționalizarea pe care o poate dezvolta „obsesia proiectului”, instituționalizare care poate sufoca calea bătătorită a unor experiențe desprinse de „activismul de proiect”: „Nu este inutil a aminti de influența acestor împrejurări asupra tinerimii de astăzi. O îmbătrânire timpurie, un spirit de plictiseală față de formele vechi de viață, o nesiguranță și un presentiment al unei zguduirii tragice, o gravitate melancolică, toate acestea au luat locul acelei spontaneități naive, acelu avânt înspre iraționalitate, care caracterizează adevărata tinerețe. Problema socială, punându-se repede, individul este scos din cadrul obișnuit al vieții, este aruncat vârtejului și prăbușirii. Înainte, celor tineri nici nu li se punea problema socială. Astăzi, insistența cu care se pune este un element de îmbătrânire”²⁰.

Concluzii

Îmbătrânirea în forme, incapacitatea de a sesiza care forme sunt cu adevărat călăuzitoare către experiența Părinților și care nu sunt, dorința de cuantificare și de proiectare a eficienței sunt tot atâtea ispite ale postmodernismului, pe care cateheza modernă are datoria de a le sesiza și de a nu le da curs. Pacea teologisirii isihaste, dobândirea harului dumnezeiesc, păstrarea tinereții în lupta cu păcatul și patima sunt elemente care îl fac pe omul contemporan să înțeleagă care este realitatea „reală” și îl ajută să se rupă din mrejele pseudo-realităților iluzorii. Exterioritatea și alteritatea sunt planuri ale descoperirii conștiinței de sine. Conștiința de sine care sesizează în mod real riscurile închiderii în interioritatea egoistă se va deschide întotdeauna exteriorității Celuilalt, singura cale de descoperire a adevăratei interiorități. Provocarea la adresa catehezei contemporane este, așadar, deosebit de interesantă, și considerăm că abdicarea de la această misiune (aceea a încercării de a nu renunța la teologia dătătoare de viață a Părinților) poate fi evitată prin constanta referire la dinamismul teologisirii patristice.

²⁰ Emil Cioran, *Revelațiile durerii*, Editura Echinoc, Cluj-Napoca, 1990, p. 41.